

EGY ÍRÓI ÉLETMŰ „FEHÉR” FOLTJAI

*Pardon...: Az Új Nemzedék rovata Kosztolányi Dezső szerkesztésében: 1919–1921,
szerk. Arany Zsuzsanna*

Ritka, hogy egy irodalomtörténeti munka a szűkebb szakmán túl is figyelmet tudjon kiváltani. Más szóval: alig van példa arra, hogy egy tudományos teljesítmény híre a napi eseményeket közvetítő, manapság főként online médiumokon keresztül eljusson a nagyközönséghez. Az *Új Nemzedék* című radikális jobboldali lap Kosztolányi Dezső szerkesztette Pardon rovatának Arany Zsuzsanna által sajtó alá rendezett és a 2019-es könyvfesztiválra kiadott kötete – vélhetően a kiadói marketingnek is köszönhetően – ezek közé a ritka események közé tartozott. Igen tanulságosak a könyvről már szinte a megjelenése előtt tudósító cikkek címadásai: „Kosztolányi Dezső három éven keresztül írt és szerkesztett antiszemita cikkeket”; „Feltáruul Kosztolányi antiszemita múltja”; „Kosztolányi antiszemita írásait is kiadják”, és idézhetném még a hasonló címadásokat. Pontosan látszik ebből, hogy *A szegény kisgyermek panasza*, a *Boldog szomorú dal*, a *Hajnali részegség* költőjéről, az *Édes Anna* vagy éppen az *Esti Kornél* írójáról aligha képzelhette a „művelt nagyközönség”, hogy életének ilyen árnyoldalával, vagy stílszerűen „fehér” foltjaival is szembesülni lesz kénytelen. S bár talán a középiskolás Kosztolányi-életrajzokból ezután is hiányozni fog ez az adat, az irodalomtörténet-írás számára egyáltalán nem újdonság, s volt időszak – ahogy ez az *Előszót* író Arany Zsuzsanna recepciótörténeti összefoglalásából is kiderül –, az ötvenes évek, amikor Kosztolányi kommunista kánonból való kiszorítása melletti egyik legerősebb érvként szolgált az életrajzi tény, hogy a költő a Tanácsköztársaság bukása utáni zavaros politikai helyzetben 1919. szeptember 28-tól, amikor az *Új Nemzedék* a Bangha Béla jezsuita páter által irányított Központi Sajtóvállalat kiadásában újraindult, egészen 1921 augusztusáig a szélsőjobboldali lap publicistája és a hírhedt, baloldali, valamint liberális politikai ellenfeleiket támadó, őket éles szarkazmussal kigúnyoló Pardon rovat szerkesztője és részben írója volt. Másfajta kíváncsiság vezeti tehát a kötet professzionális olvasóját. Olyan kordokumentum-együttest tanulmányozhat ugyanis, melyet korábban csak a közgyűjteményekben is gyakran hiányos *Új Nemzedék* hasábjain olvashatott, s melynek kutatása az irodalomtörténetit megelőzően lényeges politika-, ideológia- és sajtótörténeti tanulságokhoz vezethet.

Szükség is van a komplex történeti kontextus megteremtésére, ugyanis a Pardon rovat glosszái jellemzően vitacikkek, támadnak vagy éppen védekeznek, esetleg maró gúnynyal járatták le politikai ellenfeleiket, leleplezik a forradalmak gáztetteit, és leplezik a fehér terror rémségeit, vagy éppen a trianoni békediktátum ellen tiltakoznak, máskor pedig a háborúból hazatért katonák és az elcsatolt területekről menekült vagonlakók szociális körülményeit teszik szóvá. A

Osiris Kiadó
Budapest, 2019
376 oldal, 3980 Ft

Tanácsköztársaság bukása utáni hónapok a magyarországi szélsőjobboldal megerősödésének az időszaka, mely a forradalmakra adott igen erőteljes politikai válasz volt. A háború utáni történelmi kataklizmáért a szélsőjobboldalon elsősorban a szabadkőműveseknek és a zsidóságnak tulajdonított kommünt, valamint az azzal összemosott őszirózsás forradalom utáni demokratikus politikai rendszert, a háború előtti zsidó tőkét és a művészetekben, valamint a sajtóban megmutatkozó, általuk „destruktívnak” minősített zsidó szellemiséget, végül pedig a magyarországi zsidóemancipációval szemben túlzottan toleránsnak ítélt kiegyezés utáni szabadelvű politikát tették felelőssé. Mindezzel szemben a háború alatti szélsőséges nacionalistákból fajvédővé váló publicisták, így 1919-től egészen a laptól való távozásukig az *Új Nemzedék* véleményformálói (Milotay István, Lendvai István, Kádár Lehel és mások) is igen határozottan egy keresztény nemzeti állam és keresztény nemzeti kultúra kiépítéséért küzdöttek. Úgy látták, itt az idő a magyarországi zsidóság háttérbe szorítására a gazdaság és a kultúra területein is. Erre jött ráadásként Magyarország trianoni megcsonkítása, mely az antiszemita diskurzus mellett, vagy inkább azzal együtt irrede-nta szólamokkal töltötte fel a jobboldali radikalizmus politikai megnyilvánulásait.¹

Ez volt az a politikai közeg, amelyben Kosztolányi 1919 őszén szűk két évre újságírói szerepet vállalt, ezért lesz lényeges a költőnek a Tanácsköztársasághoz való viszonya, s azoknak a belső és külső kényszerítő erőnek az ismerete, melyek hatására Kosztolányi Bangha Béla ajánlatát fogadta el, az állítólag egy órával később Miklós Andortól érkező felkéréssel szemben, mely a liberális *Az Est*hez hívta volna. Ezt a történeti összefüggésrendszert és életrajzi kontextust hivatottak megteremteni Arany Zsuzsanna alapos bevezető tanulmánya és az egyes szövegekhez írt tömör, de lényegre törően informatív magyarázó jegyzetei. Az *Előszó*ban Arany bemutatja az *Új Nemzedék* című lapot és annak munkatársait, ismerteti a Pardon rovat történetét, fontosabb témaköreit, majd részletes beszámolót kapunk a Központi Sajtóvállalaton és a lapon belüli belső feszültségekről és konfliktusokról. Arany számba veszi azokat a nyílt összeütközésig vezető személyes elmentéseket, melyek az *Új Nemzedék* szerkesztésének mindennapjait is meghatározták. Kosztolányi *Új Nemzedék*ben való szereplését bőséges forrásanyagra és szakirodalmi hivatkozásra építve kontextualizálja, elhelyezi egyrészt a korabeli történetek, másrészt az írói élet- és recepciótörténet összefüggésében. Mindezt akkor is lényeges kiemelni, ha történetesen Kosztolányi életrajzírójának újabb munkájáról van szó, s nyilvánvalóan az előszóként közölt bevezető tanulmány is a 2017-ben megjelent terjedelmes opus vonatkozó fejezetére alapoz.² Mondhatjuk tehát, hogy Arany Zsuzsanna ma a Kosztolányi-filológia legfelkészültebb szakemberei közé tartozik, s ha a bevezető tanulmány a Kosztolányi-életműben hozzá képest kevésbé járatos olvasóban (nevezetesen jelen sorok írójában) felvet kérdéseket, az nem annyira a filológiai adatok tényyszerűségére, hanem azok interpretációjára vonatkozik. Az egyik ilyen kérdés Kosztolányiné férjéről annak halála után nem sokkal kiadott könyvének forrásértékére vonatkozik. Arany ugyanis gyakran hivatkozik rá anélkül, hogy jelezné, mekkora a mű forrásértéke, mennyiben használhatók fel tényszerűen az életrajzi kontextus megteremtéséhez. Hogy vélhetően nem maradt el ez esetben sem a szükséges forráskritika, arról inkább a *Kosztolányi Dezső élete* című munka tanúskodik, melyben a szerző, amennyiben szükséges, korrigálja Kosztolányiné állításait.

A másik kérdés ennél komplexebb problematikára irányul. Egyrészt ugyanis, azt gondolom, az irodalomtörténésznek nem feltétlenül feladata a morális ítéletkezés, de az olyan esetek tényyszerűsége törekvő leírásakor sem függeszthető fel a szubjektív nézőpont, mint amilyen Kosztolányi *Új Nemzedék*ben való újságírói szereplése. A kérdés összetettségét az adja, hogy nemcsak arról van szó, hogy – hermeneutikai értelmében – meg kell érteni azt az élethelyzetet, amelyben a Tanácsköztársaság bukása után hatalomra jutó „keresztény

¹ Paksa Rudolf: A szélsőjobboldal a Horthy-korban, *Korunk*, 2012/11, 90.

² Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*, Budapest, Osiris, 2017.

kurzus” kezdetén a költő úgy döntött, a szélsőjobboldali lap publicistája és szerkesztője lesz, hanem mindezt más kortárs értelmiségiek döntéseinek összefüggéseiben kell vizsgálni, ahogy tette ezt például Kosztolányi-monográfiájában Szegedy-Maszák Mihály is,³ s mindezek során figyelemmel kell lenni a korszak történelmi folyamataira is. Nem mellékes például az a történelmi nézőpont, mely különbséget tesz a Bangha Bélának fajvédő jobboldali radikalizmusának antiszemitizmusa és a harmincas évektől Magyarországon is egyre nagyobb teret nyerő, a hitleri náciizmussal rokon antiszemitizmus között. Ebben a kérdésben Arany Gyurgyák Jánosra támaszkodik, aki okkal viszonyul kritikusan a kommunista történetírásnak ahhoz a tételéhez, mely szerint „Orgoványtól nyílegyenes út vezet Auschwitzig”.⁴ Másrészt azonban azt a kérdést is érdemes lenne feltenni, hogy társadalompszichológiai szempontból van-e szerepe a húszas évek elején tekintélyes egyházi vezetők (Prohászka Ottokár, Bangha és mások) képviselte antiszemita ideológiának abban, hogy a keresztény úri középosztály a harmincas évek végétől elfogadja a zsidótörvényeket, majd néhány tiszteletre méltó kivételtől eltekintve szó nélkül eltűri a zsidó származású magyar állampolgárok deportálását? Aligha lehet erre a kérdésre egyértelmű nemmel válaszolni, s ha már metaforikus analógiákat keresünk a különböző antiszemitizmusok leírására, pontosabb Gyurgyáknak az a nyilatkozata, mely ugyanannak a fának a két ágaként határozza meg a fajvédők és a nyilas-hungarista mozgalom képviselőinek viszonyát.⁵

Nem mindegy tehát, hogyan tesszük fel a kérdést, s bár természetesen nem lehet azt állítani, hogy például Kosztolányit személyes felelősség terhelné a holokausztért, mégis számomra nem túl nagy a meggyőző és magyarázó ereje azoknak az érveknek, melyek a költő anyagi nehézségeivel, a számonkéréstől való félelmével, szülőföldjének elcsatolásával és ezáltal szüleitől való elszakíttatásával vagy hasonló szubjektív tényezőkkel magyarázzák a Pardon rovat, valamint a *Vérző Magyarország* című 1920-ban kiadott irredenta antológia szerkesztését. Nyilvánvaló, hogy lehetett volna másként is dönteni. Arany Zsuzsanna láthatóan megengedőbb, de legalábbis (nem hermeneutikai értelemben) megértőbb ebben kérdésben, mint én, viszont ennek a megértésnek lehet a következménye, hogy bizonyos ellentmondások kommentár nélkül maradnak a bevezető tanulmányban. Így például megtudjuk az *Előszóból*, hogy Kosztolányi kezdetben háromézer korona fizetést kapott, ami a korban jelentős jövedelemnek számított, de amikor 1920 őszén Milotayék kiváltak a laptól, és két hétig Kosztolányi sem dolgozott az *Új Nemzedék*nek, Bangha tízezer koronára emelte a fizetését, s ezzel csábította vissza. Később viszont Arany idéz egy vallomást Kosztolányitól, aki a szegény sajtómunkások kiszolgáltatottságát panaszolja fel a kiadókkal és azok politikai irányával szemben: „Politikai köpönyegforgatással, úri léhasággal azt lehetne vádolni, akinek érdeke, hogy valamelyik politikai párthoz tartozzék és sápot húz érte. De ezeket a szegény munkásokat mindenütt egyformán szerény fizetéssel honorálják, akár jobb, akár baloldalon vannak. Nem is jegyeztem soha politikai cikket, ami arra vall, hogy nem vállaltam vele közösséget” (47–48.). Az olvasóban mégis felmerül a kérdés: ha egyszer nem igaz az, hogy Kosztolányi szegény sajtómunkásként dolgozott az *Új Nemzedék*nél – ahogy erre a nyilatkozatból következtethetnénk –, akkor vajon a vallo-más második fele igaz-e. Véleményem szerint nem lényegtelen kérdések ezek, még akkor sem, ha idővel Kosztolányi valóban másként gondolkodott saját szerepéről is. Ítékezés helyett mégis érdemes az *Édes Anna* zárlatát idéznünk, melyben az író az irodalom eszközével ad önironikus választ saját politikai tevékenységével kapcsolatos aggályokra a róla beszélgető kortesek szemszögéből:

³ Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*, Pozsony, Kalligram, 2010, 149–186.

⁴ Gyurgyák János: *Magyar fajvédők: Eszmetörténeti tanulmány*, Budapest, Osiris, 2012, 156.

⁵ Borbás Barna: Teremtettünk-e igazságosabb és élhetőbb világot? Interjú Gyurgyák János eszméletörténésszel, http://valasz.hu/itthon/teremtettunk-e-igazsagosabb-es-elhetobb-vilagot-58946/?cikk_ertekeles=1&ertekeles=1 (2019. 09.27)

- Nem értem – csóválta fejét az első kortes. – Hát akkor tulajdonképpen mit akar? Kikkel tart ez?
- Egyszerű – döntötte el a vitát Druma. – Mindenkivel és senkivel. Ahogy a szél fúj. Azelőtt a zsidók fizették meg, s az ő pártjukon volt, most meg a keresztények fizetik. Okos ember ez – kacsintott. – Tudja, hogy mit csinál.

Arany Zsuzsanna Kosztolányi-filológusként nyúl a feldolgozott szövegtörzshoz. Ezt az evidens kijelentést szintén érdemes alaposabban körüljárni. A Pardon rovat Kosztolányi szerkesztése idején megjelent cikkeinek összegyűjtése – ahogy arról az *Előszó*ban a szerkesztő beszámol – még Szegedy-Maszák Mihály ötlete volt, aki a Kosztolányi-kritikai kiadás egyik főszerkesztőjeként 2004-ben vetette fel ezt a lehetséges kutatási témát. Bár Arany Zsuzsanna időközben kilépett a kritikai kiadást végző kutatócsoportból, nem adta fel a Kosztolányi-filológiát, ennek eredménye a 2017-ben megjelent életrajz, valamint a két évvel később napvilágot látott szöveggyűjtemény, mely ugyan nem kritikai kiadás, de annak egyik nagyon fontos előtanulmánya. A szöveggondozás során leginkább előtérbe kerülő filológiai probléma a szerzőség kérdése, mellyel kapcsolatban Arany Zsuzsanna Lengyel András és Bíró-Balogh Tamás kutatásaira is támaszkodhatott. Tudható, hogy 1919. szeptember vége és 1921 augusztusa között a Pardon rovatot Kosztolányi szerkesztette ugyan, de mellette a név nélkül megjelenő rövid glosszák szerzői voltak Bangha Béla, Kádár Lehel, Kállay Miklós és Lendvai István, egy-egy szöveget esetenként pedig többen is írtak. Nem csekély filológiai kihívást jelent tehát az egyes cikkek szerzőségének kérdésében döntést hozni, igen alapos szöveg- és életrajzismeretet, stilisztikai-retorikai elemzőkészséget igényel. Illetve annak tudatosítását, hogy amennyiben a névvel nem autorizált cikkek szerzőségére vonatkozóan nincs megdönthetetlen bizonyíték (például ha később máshol, másik lapban vagy gyűjteményes kötetben névvel is publikálta a szerzője), akkor a legalaposabb elemzés is csak valószínűsítheti a cikk írójának kilétét. Egy majdani kritikai kiadásban – ha bekerülnek – ezek a Kosztolányinak tulajdonított glosszák minden bizonnyal a kétes szerzőségű művek között kapnak majd helyet.

Arany Zsuzsanna a Pardon rovat cikkeinek kiadásával tehát a hagyományos filológiai gyakorlathoz kötődik, mely a jelentős, mára klasszikussá vált szerzői életmű lehető legteljesebb összegyűjtésére és tudományos igényű szövegkiadására törekszik. Ez egyrészt a szerzőt és ezen keresztül a szerzői szándékot állítja középpontba. Mivel – ahogy arról fentebb szó volt – a szerkesztő elsődleges feladatának a szerzőség meghatározását tekinti, meg kell birkóznia a kollaborációk tényével. Azzal, hogy egy szöveg keletkezése többek együttes szerzői, szöveggondozói és kiadói tevékenységének eredménye, s ezek a szerzői-szerkesztői funkciók pusztán a kinyomtatott szöveggel szembesülve igen nehezen különíthetők el. Ahogy azt Arany is megjegyzi: „Egyfajta kollektív szerzőséget és felelősségvállalást is jelentett ez a gyakorlat, amely szinte lehetetlenné teszi utólag a szerzői és szerkesztői felelősség szétválasztását” (19.). A hagyományos filológia paradoxona a szerzői szándék érvényesítéséből adódik. Miközben ugyanis az *ultima manus* vagy az *ultima editio* elvével a szerző életében utolsó, általa lejegyzett vagy javított, jóváhagyott nyomtatott szövegváltozatot tekinti a kritikai kiadásban közölt főszöveg alapjának, aközben valamennyi, a szerzőhöz köthető szöveg összegyűjtését és sajtó alá rendezését írja elő, azokét az írásokét is, amelyeket a szerző nem kívánt publikálni, mert nem tartotta elég sikerültnek, vagy – mint éppen Kosztolányi és a Pardon rovat példája mutatja – valamilyen okból névvel nem vállalta a művek szerzőségét.

Filológiai szempontból lényeges kérdések ezek, és Arany Zsuzsannának megvannak erre a maga válaszai. Az *Előszó*ban meggyőzően érvel filológiai döntései mellett, szövegpéldákkal szemlélteti szerzőségi vizsgálatainak metodikáját. Arra a kérdésre pedig, hogy miért van szükség a Kosztolányi által nem vállalt szövegek kiadására, a következő választ

kapjuk: „[A]z író halála óta eltelt évtizedek során keletkezett irodalomtörténeti munkák értelmező csúsztatásaira, ideológiai projekcióira kell fölhívunk a figyelmet. Ezek az írá-
sok nagyban módosították a Kosztolányiról kialakult képet, s tették ezt hol egyik, hol
másik kultúrpolitikai érdekcsoport irányába. Az ideológiai-politikai elfogultságokat, va-
lamint a különféle legendákat csak úgy tudjuk »leleplezni«, az író 1919 és 1921 közötti
működését pedig föltárni és világossá tenni, ha az eredeti szövegeket kommentár nélkül,
alapos történelmi és forráskutatást követően tárjuk az olvasók elé” (57.). Meg kell továbbá
jegyezni: az idézetben a kommentár hiányára történő utalás a szövegközléseket követő
jegyzetapparátusra vonatkozik, mely lábjegyzetben csupán a szerzőség jelzését és annak
argumentációját, valamint a név- és szómagyarázatokat közöl, emellett megadja a glosz-
zában hivatkozott cikkek filológiai adatait.

Arany Zsuzsanna Kosztolányi-filológus, s ez pontosan látható kutatásának fókusz-
pontjából és eredményeinek prezentálásából is. Kosztolányi Pardon rovatban vállalt sze-
repe kapcsán megjegyzi: „Nem feledhető [...], hogy az itt összegyűjtött írások csakis eb-
ből a szempontból tarthatnak számot szélesebb érdeklődésre, enélkül csupán történészek
levéltári forrásaiként jöhetnek szóba” (19.). A recenzió elején jelzett, a cikkek tematikáját
és beszédmódját erőteljesen meghatározó politikai kontextus és a rovat glosszáinak szer-
zőgárdája szempontjából a Kosztolányi iránt érdeklődő olvasók kivül aligha *csak* a pe-
riferikus történeti érdeklődés számára lehetnek fontos dokumentumok a kötetben össze-
gyűjtött rövid írások, szerepük a korszak megértésében sokkal jelentősebb, mint ahogy
azt az *Előszó* sejteni engedi. A szerzőség vizsgálata során is elsősorban a szerkesztő
Kosztolányi-életműben való jártassága dominált, érthető módon ez az a szövegkorpusz,
melynek alapos ismeretére támaszkodhatott. Noha a szövegek jegyzetéből is világosan
kiderül, hogy Arany Zsuzsanna tájékozódott a többi glosszáíró életművében is, mégis
joggal vethető fel a kérdés, hogy az irodalmi szempontból lényegesen jelentéktlenebb
cikkírók (Bangha, Lendvai, Kádár, Kállay) életművének hasonlóan alapos ismerete nem
hozna-e egy-egy szöveg szerzősége esetében más eredményeket. Hogy lesznek-e olyan
lelkes kutatók, akik – talán éppen a Pardon rovat most közreadott cikkeit olvasva – elkez-
denek elmélyülni a fent említett életművekben, ezt teljes bizonyossággal nem merném
állítani, mégis érdemes komolyan venni Arany Zsuzsanna szerzőségi vizsgálatokra törté-
nő felhívását: „E feltételes műveletekkel vállalva természetesen a tévedés kockázatát is, s
egyúttal fel is hívva a szakembereket egy nagyon összetett és időigényes, de annál izgalma-
sabb szisztematikus »szerzőségi« vizsgálat elvégzésére” (49.).

Ha azt írnám a recenzió zárásaként, hogy ez a kötet több kérdést vet fel, mint amit
megválaszol, talán félreérthető lennék. Számtalan kérdésre kapunk választ az Arany
Zsuzsanna által összeállított és bevezető tanulmánnyal ellátott szöveggyűjteményben, de
éppen annak a történeti problémahalmaznak az összetettsége és – sajnos – aktualizálható-
sága miatt, melyekbe a szövegek beágyazódnak, számtalan újabb kérdéssel is szembesül-
ni vagyunk kénytelenek. Ez azonban nem probléma, hanem éppen ellenkezőleg: a kötet
– részben talán szerkesztőjének szándéka ellenére is – újabb kutatási irányokat jelölhet ki,
és nem csak a Kosztolányi-filológia számára. És hogy mit kezdünk mindeközben szegény
Kosztolányi Dezsővel? Most úgy érzem, talán Lukács Györgynek lehetett igaza, aki sze-
rint – ahogy ezt a recepciótörténeti alfejezet is idézi – „Kosztolányi jelentékeny költő an-
nak ellenére is, hogy a *Pardon*-rovatot csinálta, de ennek az időnek, ennek az állásfoglalás-
nak, ennek a magatartásnak – mint vonásnak nem szabad hiányoznia írói arcképéből”
(41.). Az életmű és az életrajz tudományos igényű feldolgozásaiból, mint arról fentebb szó
volt, eddig sem hiányzott ez a vonás, bár sokszor ideológiai előfeltevések mentén formá-
lódó ítéletek argumentációját szolgálta. S hogy mit kezd ezzel a „művelt nagyközönség”?
Erre, azt hiszem, mindannyian őszintén kíváncsiak lehetünk.